

ΜΝΗΜΕΙΩΔΕΙΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ

στα ελληνικά μνημεία unesco

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΜΥΣΤΡΑ

► συντελεστές έργου

ΓΕΝΙΚΟΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ

Αναστασία Λαζαρίδου, Δρ Αρχαιολόγος, Επίτιμη Προϊσταμένη Διεύθυνσης Αρχαιολογικών Μουσείων, Εκθέσεων & Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων
Νικολέττα Σαραγά, Αρχαιολόγος, Αναπληρώτρια Προϊσταμένη Διεύθυνσης Αρχαιολογικών Μουσείων, Εκθέσεων & Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων

ΣΥΛΛΗΨΗ-ΙΔΕΑ

Ανδρομάχη Κατσελάκη, Δρ Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων & Επικοινωνίας, ΔΑΜΕΕΠ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΒΛΕΨΗ-ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ανδρομάχη Κατσελάκη

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΠΡΑΞΗΣ

Νικήτας Γεωργιόπουλος, Αρχαιολόγος, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ

ΟΡΓΑΝΩΣΗ-ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Αθηνά Παπαδάκη, Αρχαιολόγος, MSc Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ-ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ/ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ

Ελευθερία Βλάχου, Αρχαιολόγος-Μουσειολόγος
Αθηνά Παπαδάκη

ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΝΤΥΠΩΝ

Ειρήνη-Μαργαρίτα Καλομοίρη, Γραφίστρια-Μουσειολόγος
Βασίλης Δημόπουλος, Γραφίστας, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ
Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ
Ειρήνη Χαραλαμπίδη, Γραφίστρια, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ

ΕΡΕΥΝΑ-ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΕΝΤΥΠΩΝ

Ιωάννης Βαξεβάνης, Αρχαιολόγος Βυζαντινών & Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων
Ελευθερία Βλάχου
Νικήτας Πάσσαρης, Δρ Αρχαιολόγος Βυζαντινών & Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων
Αθηνά Παπαδάκη

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΝΤΥΠΩΝ

Ιωάννης Βαξεβάνης
Αθηνά Παπαδάκη

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ

Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Translix USCS IKE

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Radiant Technologies: Ανδρέας Σαντρουζάνος
Σπήλιος Πίστας

ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Pressius Arvanitidis

► ευχαριστίες

Παναγιώτης Περδικούλιας, Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Λακωνίας

Ευχαριστούμε το Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη για τη δωρεάν χρήση του εικονογραφικού υλικού από την ιστοσελίδα www.travelogues.gr

ISBN 978-960-386-607-7

ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

Το ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού διατηρεί τα πνευματικά δικαιώματα επί των απεικονιζόμενων αρχαίων και επί των φωτογραφιών και ο Οργανισμός Διαχείρισης & Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων εισπράττει τα τέλη δημοσίευσης αυτών (©ΥΠΠΟ-ΟΔΑΠ). Χρησιμοποιούνται επίσης εικόνες με copyright ©UNESCO, ©Wikimediacommons, ©OUR PLACE The World Heritage Collection. Διαφορετική προέλευση εικόνων αναφέρεται στην ενότητα προέλευση εικόνων. Απαγορεύεται η οποιαδήποτε μερική ή ολική ανατύπωση χωρίς την άδεια του εκδότη.

Copyright © 2023 Υπουργείο Πολιτισμού

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού

Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων
και Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Διεύθυνση Αρχαιολογικών Μουσείων,
Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων
Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», ΕΣΠΑ 2014-2020.

Ο Αρχαιολογικός χώρος Μυστρά

Δέκα βήματα μέχρι...

1

Βρίσκεται σε καίρια στρατηγική θέση, στους πρόποδες του επιβλητικού Ταϋγέτου, του ψηλότερου βουνού της Πελοποννήσου.

•

•

•

•

2

Ιδρύθηκε το 1249 από τους Φράγκους, οι οποίοι μετά τη Δ΄ Σταυροφορία (1204) κατέκτησαν το μεγαλύτερο τμήμα της Πελοποννήσου. Το 1262 ωστόσο πέρασε στα χέρια των Βυζαντινών.

3

Αναδείχθηκε σε μεγάλο πολιτιστικό κέντρο, ιδίως τον 14ο και 15ο αι. Εδώ αναπτύχθηκαν οι τέχνες και τα γράμματα και έζησαν σπουδαίοι λόγιοι, με κορυφαίο τον Γεώργιο Γεμιστό Πλήθωνα.

5

Πολλοί ηγεμόνες παντρεύτηκαν πριγκίπισσες από τη Δύση. Οι «διπλωματικοί γάμοι» ήταν συνήθως τρόπος εδραίωσης της εξουσίας τους.

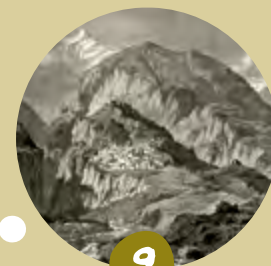
Οι «θειότητες βασιλισσες», αν και αναγκάζονταν να ζήσουν μακριά από την πατρίδα τους, διακρίνονταν για τις αρετές και τη δυναμική τους προσωπικότητα.

7

Σύμφωνα με την παράδοση, εδώ στέφθηκε ο τελευταίος αυτοκράτορας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ο θρυλικός Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος (6 Ιανουαρίου 1449).

Αν η άποψη αυτή ισχύει, πρόκειται για την πρώτη και μοναδική στέψη αυτοκράτορα εκτός της Κωνσταντινούπολης!

9

Το όνομα του θυμίζει τυρί!

Το όνομα του Μυστρά είναι, κατά μία άποψη, παραφθορά της ονομασίας Μυζηθράς¹.

4

Αποτέλεσε έδρα του Δεσποτάτου του Μορέως και είναι γνωστό ως το τελευταίο προπύργιο του «βυζαντινού ελληνισμού».

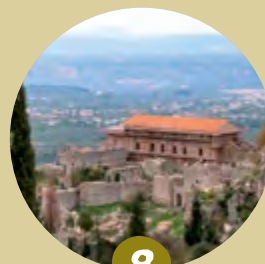
Το 1349 διορίστηκε διοικητής ο δεσπότης Μανουήλ Καντακουζηνός, γιος του αυτοκράτορα Ιωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνού. Το δεσποτάτο διατηρούσε στενές σχέσεις με την Κωνσταντινούπολη και ο αυτοκράτορας όριζε δεσπότη συνήθως τον δευτερότοκο γιο του.

6

Για πολλά χρόνια οι ηγεμόνες του προέρχονταν από την οικογένεια των Παλαιολόγων.

Ο Θεόδωρος Α΄ Παλαιολόγος ήταν ο πρώτος δεσπότης της δυναστείας, η οποία κυβέρνησε το δεσποτάτο μέχρι την οθωμανική κατάκτηση.

8

Βρίσκεται μόλις 6 χλμ. στα ΒΔ της Σπάρτης.

Ο δήμος Σπάρτης διοργανώνει κάθε χρόνο τα «Παλαιολόγια», πολιτιστικό θεσμό στη μνήμη του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, με εκδηλώσεις, συνέδρια και αθλητικά γεγονότα.

10

Είναι μία καλά σωζόμενη βυζαντινή καστροπολιτεία με τείχη, λαμπρά κτήρια και εκκλησίες. Έχει χαρακτηριστεί ως η «ελληνική Πομπηία».

Ο σύγχρονος επισκέπτης μπορεί να επισκεφθεί τους βυζαντινούς ναούς και να θαυμάσει τις τοιχογραφίες τους, να μελετήσει τις οχυρώσεις αλλά και μερικά από τα σπίτια που διατηρούνται σε καλή κατάσταση.

...τον Μυστρά!

Ο Μυστράς...

«Θέλω νὰ
σὲ ἀφηγηθῶ
ἀφήγησιν
μεγάλην...»²

ΤΙ;

- Η πόλη - κάστρο του Μυστρά, πρωτεύουσα του βυζαντινού Δεσποτάτου του Μορέως.

ΠΟΥ;

- Π.Ε. Λακωνίας, Περιφέρεια Πελοποννήσου.

ΠΟΤΕ;

- 1249: ίδρυση του κάστρου από τους Φράγκους.
- 1262: ο Μυστράς περιέρχεται στους Βυζαντινούς και ακμάζει.
- 1460: υπό την κυριαρχία των Οθωμανών.

τι λένε οι αριθμοί:

40.000
ΕΠΙΣΚΕΠΤΕΣ

στην εμποροπανήγυρη
του Μυστρά το 1688³

1.199
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ

ζουν στον Μυστρά
κατά τα έτη 1553–1558

400στρ.
Η ΕΚΤΑΣΗ
του Μυστρά

380 τ.μ.
ΕΜΒΑΔΟ

της αίθουσας του θρόνου
στο παλάτι του Μυστρά!

25
ΣΚΗΝΕΣ

από τον βίο της Θεοτόκου
ιστορούνται στη μονή
της Περιβλέπτου

...στον κατάλογο της UNESCO!

Η ένταξη στον Κατάλογο Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO έγινε με βάση τα παρακάτω κριτήρια:

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ
ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΕΤΟΣ ΕΝΤΑΞΗΣ: 1989

κριτήριο ii

Η αρχιτεκτονική και οι τοιχογραφίες των μνημείων του επηρέασαν την τέχνη της εποχής. Εδώ έζησαν διακεκριμένοι λόγιοι που διέδωσαν τον ελληνικό πολιτισμό στη Δύση, συμβάλλοντας στην εξέλιξη της ευρωπαϊκής Αναγέννησης.

κριτήριο iii

Αποτελεί μοναδικό παράδειγμα υστεροβυζαντινού αστικού κέντρου.

κριτήριο iv

Είναι μία από τις καλύτερα διατηρημένες καστροπολιτείες, με οχυρώσεις, πολεοδομικό σχεδιασμό και εξαιρετικά κοσμικά και εκκλησιαστικά κτήρια.

4 ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ

εντός του πολεοδομικού
ιστού του Μυστρά

1. Ο αρχαιολογικός χώρος του Μυστρά από ψηλά.

Περιδιαβαίνοντας στον Μυστρά...

... Με τη Μαγείρισα Ειρήνη!

5
ΘΑ ΞΕΦΟΡΤΩΣΕΤΕ ΠΡΟΜΗΘΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΑ ΠΑΛΑΤΙΑ; ΜΗΝ ΑΝΗΣΥΧΕΙΤΕ, ΘΑ ΑΝΕΒΟΥΜΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΔΡΟΜΟ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΠΛΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΠΑΝΩ ΧΩΡΑΣ⁹! ΤΑ ΓΑΪΔΟΥΡΑΚΙΑ ΜΕ ΤΙΣ ΠΡΑΜΑΤΕΙΕΣ ΠΕΡΝΑΝΕ ΑΝΕΤΑ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΑ ΣΚΕΠΑΣΤΑ ΔΙΑΒΑΤΙΚΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΚΟΜΜΕΝΕΣ ΦΑΛΤΣΟΓΩΝΙΕΣ ΣΤΟΥΣ ΤΟΙΧΟΥΣ¹⁰. ΜΟΛΙΣ ΠΕΡΑΣΟΥΜΕ ΤΗΝ ΠΥΛΗ ΝΑ ΠΡΟΣΚΥΝΗΣΕΤΕ ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΔΗΜΗΤΡΙΟ ΣΤΗ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ¹¹!

6
ΠΑΝΩ ΣΤΗΝ ΠΛΑΤΕΙΑ ΒΛΕΠΕΤΕ ΤΟ ΕΠΙΒΛΗΤΙΚΟ ΠΑΛΑΤΙ ΤΩΝ ΔΕΣΠΟΤΩΝ ΜΑΣ¹². ΕΧΕΙ ΠΕΝΤΕ ΠΤΕΡΥΓΕΣ. ΣΤΟΝ ΠΑΝΩ ΟΡΟΦΟ, ΕΚΕΙ ΑΠΕΝΑΝΤΙ, ΕΙΝΑΙ Η ΑΙΘΟΥΣΑ ΤΟΥ ΘΡΟΝΟΥ! ΕΣΕΙΣ ΟΜΩΣ ΘΑ ΜΠΕΙΤΕ ΕΔΩ ΔΕΞΙΑ, ΣΤΑ ΜΑΓΕΙΡΕΙΑ.

7
ΕΔΩ ΠΙΟ ΠΑΝΩ, ΣΤΗ ΣΥΝΟΙΚΙΑ ΤΟΥ ΠΑΛΑΤΙΟΥ, ΒΡΙΣΚΕΤΑΙ ΚΑΙ Η ΜΟΝΗ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ¹³. ΕΔΩ ΒΡΙΣΚΟΝΤΑΙ ΟΙ ΤΑΦΟΙ ΠΟΛΛΩΝ ΑΡΧΟΝΤΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΜΑΣ.

8
ΑΝ ΑΝΕΒΕΙΤΕ ΩΣ ΤΗΝ ΚΟΡΥΦΗ ΤΟΥ ΛΟΦΟΥ ΘΑ ΠΕΡΠΑΤΗΣΕΤΕ ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΦΡΑΓΚΙΚΟ ΚΑΣΤΡΟ¹⁴ ΚΑΙ ΘΑ ΔΕΙΤΕ ΑΠΟ ΨΗΛΑ ΟΛΗ ΤΗΝ ΚΟΙΛΑΔΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΤΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΕΠΙΒΛΗΤΙΚΟ ΤΑΪΓΕΤΟ! ΕΓΩ ΣΑΣ ΑΦΗΝΩ ΕΔΩ ΚΑΙ ΠΑΩ ΝΑ ΜΑΓΕΙΡΕΨΩ. ΚΑΛΟ ΔΡΟΜΟ!

Το περιβάλλον...

«κι ὅσον ἐγύρεψεν καλὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα ὅλα,
ἤϊρεν βουνὶ παράξενον, ἀπόκομμα εἰς ὄρος,
ἀπάνω τῆς Λακοδαιμονίας κανένα μίλιν πλέον.
Διατὶ τοῦ ἄρρεσεν πολλὰ νὰ ποιήσῃ δυναμάριν,
ῶρισε, ἀπάνω στὸ βουνὶ κ' ἔχτίσαν ἓνα κάστρον,
καὶ Μυζηθρὰν τ' ὠνόμασεν, διατὶ τὸ ἐκράζαν οὕτως·
λαμπρὸν κάστρον τὸ ἔποικεν καὶ μέγα δυναμάριν»

Ανωνύμου, Χρονικὸν του Μορέως, σσ. 2985–2991, 14ος αἰ.

Ο λόφος του Μυστρά βρίσκεται στη νοτιοδυτική Λακωνία, σε υψόμετρο 621 μ., και έχει χαρακτηριστικό κωνικό σχήμα, που μοιάζει να έχει αποκοπεί απότομα από τις ανατολικές πλαγιές του επιβλητικού Ταΰγέτου. Είναι κατάφυτος με θάμνους, κυπαρίσσια και πολλά ενδημικά φυτά. Ο λόφος είναι εξαιρετικά οχυρός και σχεδόν απροσπέλαστος, με πρόσβαση μόνο από τη βόρεια και ανατολική πλευρά, ενώ προσφέρει ανεμπόδιση θέα σε όλη την κοιλάδα του Ευρώτα και την κορυφογραμμή της οροσειράς του γειτονικού Πάρνωνα.

2. W.H. Bartlet–R. Sands, Ο Μυστράς κοντά στη Σπάρτη, επιχρωματισμένο χαρακτικό, 1840–1850.

«Ἥλιος κονταρομάχος,
παντοκράτορας της ερημιάς.
Διψούσαμε ανάμεσα στις πέτρες
και στα χρόνια,
διψούσαμε ὅσα διψάσαμε
πριν ἀπ' τη γνώση της δίψας
σε πέτρινα μονοπάτια
μιαν ἐξοδο στον ουρανό
σε πέτρινα χεῖλη
δυο φούχτες νερό νερό.»

Αγριοσυκιές δυναστεύοντας
τ' αρχαία ερείπια, τρούλλοι σιωπῆς
με κόκκινα κεραμίδια, αγκάθια ανάμεσα
στα σφιγμένα δόντια της πέτρας.
Ο μαρμάρινος δικέφαλος στο νάρθηκα
φθαρμένος ἀπ' τα πέλματα
χρόνων και χρόνων,
μόλις ανοίγοντας τα μάτια του
στο τελευταίو βυζαντινό μισόφωτο.

Διψούσαμε. Κ' οι παραπόταμοι
τον Ευρώτα ἄσπρα γυμνά χαλίκια
ἄσπρα γυμνά κόκκαλα,
κ' οι πικροδάφνες σκονισμένες
κοιτάζοντας τον παντοκράτορα ἥλιο,
τον τύραννο, τον αδυσώπητο.»

Γιάννης Ρίτσος, Η δίψα στο Μυστρά, 1954.

3. Άποψη της καστροπολιτείας.

...και το τοπίο

- Ο Μυστράς δεσπόζει πάνω από την κατάφυτη κοιλάδα του ποταμού Ευρώτα, ανάμεσα στην πλούσια βλάστηση από ελιές και πορτοκαλεώνες.
- Κατά τους υστεροβυζαντινούς χρόνους εδώ συγκεντρώνονταν τα αγροτικά προϊόντα της γύρω περιοχής, όπως λάδι, μέλι και σιτάρι.
- Γρήγορα αναδείχθηκε σε σπουδαίο οικονομικό και εμπορικό κέντρο της Πελοποννήσου, όπου κατέφταναν έμποροι από διάφορες πόλεις, όπως η Βενετία και η Ραγούζα (σημερινό Ντρουμπρόβνικ Κροατίας), για να αγοράσουν ποικίλα προϊόντα και κυρίως μετάξι, για το οποίο ο Μυστράς παρέμεινε μεγάλο κέντρο παραγωγής και κατά την Τουρκοκρατία.

Πράσινες λεπτομέρειες

Στον Μυστρά η παροχή νερού γινόταν μέσω τοπικών δικτύων ύδρευσης: τα νερά των πηγών συλλέγονταν σε ένα μεγάλο υδραγωγείο και από εκεί με πήλινους υπόγειους αγωγούς κατέληγαν στις οικίες και τις δημόσιες κρήνες. Για την εξασφάλιση του πολύτιμου υγρού συγκεντρώνονταν και τα νερά της βροχής σε υπόγειες δεξαμενές, τις *κινστερνες*. Αυτές ήταν δημόσιες και μεγάλες, όπως στη μονή της Αγίας Σοφίας, ή ιδιωτικές, μικρών διαστάσεων, στα υπόγεια των σπιτιών.

Διακρίνονται η μονή της Παντάνασσας, το κάστρο και ερείπια κατοικιών.

Ο Μυστράς στον χρόνο

1448

Ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος αναγορεύεται αυτοκράτορας και αναχωρεί για την Κωνσταντινούπολη. Δεσπότης του Μυστρά ορίζεται ο αδερφός του Δημήτριος.

1460–1540

Ο Δημήτριος Παλαιολόγος παραδίδει τον Μυστρά στους Τούρκους. Επί Τουρκοκρατίας ο Μυστράς είναι η πρωτεύουσα του *σαντζακίου* (διοικητική περιφέρεια) της Πελοποννήσου.

1687

Οι Βενετοί υπό τη διοίκηση του Φραντσέσκο Μοροζίνι καταλαμβάνουν την Πελοπόννησο και τον Μυστρά.

1715

Οι Οθωμανοί ανακαταλαμβάνουν την Πελοπόννησο.

1770

Τουρκαλβανοί λεηλατούν τον Μυστρά, ο οποίος έκτοτε παρακμάζει.

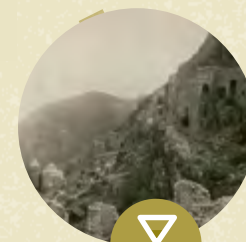
1825

Στο πλαίσιο της Ελληνικής Επανάστασης ο Μυστράς πυρπολείται από τον *βαλή* της Αιγύπτου Ιμπραήμ Πασά και υφίσταται μεγάλη καταστροφή.

1834

Ο βασιλιάς Όθων ιδρύει τη σημερινή Σπάρτη. Ο Μυστράς και τα γύρω χωριά σταδιακά εγκαταλείπονται.

1953

Ο αρχαιολογικός χώρος του Μυστρά απαλλοτριώνεται και οι τελευταίοι κάτοικοί του αποχωρούν.

1989

Εγγραφή στον Κατάλογο Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO.

Μορφές μέσα στους αιώνες

Ο Μυστράς, μια πολυάνθρωπη πόλη-κάστρο, αποτελεί την έδρα του *Δεσποτάτου του Μορέως*.

Εδώ κατοικούν δεσπότες, άρχοντες με αξιώματα και τιμητικούς τίτλους, διαπρεπείς λόγιοι, αλλά και απλοί, καθημερινοί άνθρωποι, όπως έμποροι, βιοτέχνες, κτίστες και καλλιεργητές. Στο πέρασμα του χρόνου κατοικήθηκε από Βυζαντινούς, Φράγκους, Εβραίους και Τούρκους.

ΔΥΝΑΜΙΚΟΙ ΗΓΕΜΟΝΕΣ

Γουλιέλμος Β΄
Βιλλ(ε)αρδουίνος
Guillaume II de
Villehardouin,
(1211–1278)

Ο Φράγκος πρίγκιπας της Αχαΐας ίδρυσε το κάστρο του Μυστρά το 1249, θέτοντας υπό την κυριαρχία του ολόκληρη την κοιλάδα του Ευρώτα.

Μανουήλ
Καντακουζηνός
Ο γιος του αυτοκράτορα Ιωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνού είναι ο πρώτος δεσπότης του Μυστρά (1349–1380). Ανέπτυξε σημαντική χορηγική δραστηριότητα και συνέβαλε καθοριστικά στην ακμάζουσα πορεία της καστροπολιτείας.

Κωνσταντίνος ΙΑ΄
Παλαιολόγος
Ο θρυλικός τελευταίος αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1449–1453), ως δεσπότης του Μυστρά (1443–1449) αφιερώθηκε με ζήλο στην ενίσχυση της άμυνας του δεσποτάτου έναντι της τουρκικής απειλής.

ΓΕΝΝΑΙΟΔΟΡΟΙ ΑΡΧΟΝΤΕΣ

Ο Φραγγόπουλος συνδέεται με την ανακαίνιση του καθολικού της μονής της Παντάνασσας.

Την αυλή του δεσπότη πλαισιώνει μία ισχυρή τάξη αξιωματούχων, με ευγενική καταγωγή και υψηλή παιδεία, που συχνά συνδέεται με μεγάλες χορηγίες σε εκκλησίες και μονές, όπως ο πρωτοστράτωρ και καθολικός μεσάζων **Ιωάννης Φραγγόπουλος** και ο σκουτέριος **Κανιώτης**.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΕΣ ΔΕΣΠΟΙΝΕΣ

Ισαβέλλα ντε Λουζινιάν

Η σύζυγος του δεσπότη Μανουήλ Καντακουζηνού, διέθετε δυναμική προσωπικότητα. Συνέδεσε την παρουσία της στον Μυστρά με την ίδρυση της μονής Περιβλέπτου και πολλές άλλες σημαντικές χορηγίες¹⁵.

Κλεόπα Μαλατέστα

Η Ιταλικής καταγωγής πριγκίπισσα, παντρεύτηκε τον δεσπότη Θεόδωρο Β΄ Παλαιολόγο (1407–1443). Αν και νεαρή, ήταν ιδιαίτερα αγαπητή για τα ψυχικά της χαρίσματα και την πνευματική της καλλιέργεια. Όταν απεβίωσε σημαντικοί λόγιοι της εποχής συνέθεσαν επιτάφιος λόγους προς τιμήν της.

ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

Νικηφόρος Μοσχόπουλος (1288/9–προ του 1315)

Ο μητροπολίτης Λακεδαιμονίας ανακαίνισε τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Δημητρίου και ανέγραψε στους μαρμαρίνους κίονες του την κτηματική περιουσία της μητρόπολης Λακεδαιμονίας, συνοδευόμενη με κατάρες για όποιον τολμήσει να τη σφετεριστεί¹⁶.

Γεώργιος Γεμιστός ο επονομαζόμενος Πλήθων¹⁷

Ο φιλόσοφος από την Κωνσταντινούπολη εγκαταστάθηκε στον Μυστρά, όπου ανέλαβε διοικητικά καθήκοντα. Κατά την πενταετή παραμονή του εκεί αναδείχθηκε σε κορυφαίο διδάσκαλο και σημαντικό λόγο της εποχής.

Βησσαρίων από την Τραπεζούντα (1403–1472)

Ο μαθητής του Πλήθωνα συμμετείχε στη Σύνοδο της Φερράρας–Φλωρεντίας¹⁸, όπου υποστήριξε την ένωση των δύο Εκκλησιών. Λίγο αργότερα εγκαταστάθηκε στην Ιταλία, όπου έγινε καρδινάλιος και διέδωσε την ελληνική γραμματεία.

ΤΟΛΜΗΡΟΙ ΕΠΙΔΡΟΜΕΙΣ

Σιγισμόνδος Παντόλφο Μαλατέστα (1417–1468)

Ο στρατιωτικός και άρχοντας από το Ρίμινι της Ιταλίας έκλεψε το 1464 τα οστά του Πλήθωνα Γεμιστού και τα μετέφερε στον καθεδρικό ναό του Αγίου Φραγκίσκου στο Ρίμινι.

Φραντσέσκο Μοροζίνι

Ο διοικητής του ενετικού στόλου, κατέλαβε το 1687 την Πελοπόννησο, η οποία, υπό την ονομασία Βενετικό Βασίλειο του Μορέως, αποτέλεσε μία ακόμη από τις κτήσεις της Δημοκρατίας της Βενετίας (1687–1715).

Ιμπραήμ πασάς

Ο οθωμανός χεδίβης (αντιβασιλέας) της Αιγύπτου οδήγησε το 1825, κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης, μεγάλο στράτευμα με 35.000 πολεμιστές στην Πελοπόννησο. Στο πέρασμά του πυρπόλησε τα πάντα, ενώ ισοπέδωσε τον Μυστρά.

Ένα μνημείο γεννιέται

Η καστροπολιτεία του Μυστρά δεν αλλάζει ιδιαίτερα φυσιογνωμία κατά την Τουρκοκρατία, ενώ συνεχίζει να ευημερεί μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα, κυρίως λόγω του εμπορίου και της παραγωγής μεταξίου.

ΕΠΙΣΚΕΠΤΕΣ ΑΠΟ ΤΑ ΠΑΛΙΑ

Οι περισσότεροι περιηγητές που επισκέφτηκαν τον Μυστρά δεν αντιλήφθηκαν την ιστορική αξία και τη μοναδικότητα των μνημείων του. Έφταναν στον Μυστρά αναζητώντας την αρχαία Σπάρτη, ενώ αρκετοί τον ταύτιζαν λανθασμένα με την πόλη των Λακεδαιμονίων. Από τον 17ο αιώνα γίνεται δημοφιλής προορισμός για Ευρωπαίους περιηγητές.

5. Bernard Randolph, Μυστράς, 1687.

Ο Κυριακός από την Αγκώνα της Ιταλίας είναι από τους πρώτους επισκέπτες του Μυστρά. Αναζητώντας τη Σπάρτη σημειώνει με πικρία ότι η λαμπρή πόλη του Λυκούργου, των Διόσκουρων και του Λεωνίδα έχει καταντήσει στον άθλιο «Μυσιθρά»!

Οι πολυάριθμοι περιηγητές που επισκέπτονται την περιοχή στο β' μισό του 17ου αιώνα περιγράφουν

μία πόλη που σφύζει από ζωή. Ο ντόπιος χριστιανικός πληθυσμός συνυπάρχει με τους Τούρκους και τους Εβραίους που είναι εγκατεστημένοι έξω από τα τείχη, στην Έξω Χώρα, ελέγχοντας σημαντικό μέρος του εμπορίου της πόλης. Ο Άγγλος έμπορος Bernard Randolph σημειώνει ότι ο Μυστράς είναι η δεύτερη μεγαλύτερη πόλη της Πελοποννήσου μετά την Πάτρα.

Στα τέλη του 17ου αιώνα ο Τούρκος περιηγητής Εβλιγιά Τσελεμπί μιλάει με

θαυμασμό για το «τριώροφο γεμάτο και στερεό φρούριο», τα αμπέλια, τους κήπους, τις λεμονιές και τα πλούσια νερά που ποτίζουν τα μποστάνια, αλλά και για τους καλλιεργημένους κατοίκους του «Misestre», που είναι «Ρωμιοί που μιλούν κομψά ελληνικά».

Ο φιλέλληνας υποκόμης Σατωβριάνδος που επισκέφτηκε τον Μυστρά το 1806 σημειώνει: «Ερείπιο είναι και το γοτθικό φρούριο, που στεφανώνει αυτά τα χαλάσματα... Τα πάντα είναι έρημα και παρατημένα. Όμως η θέα που απολαμβάνεις από το ύψος αυτού του πύργου σ' ανταμείβει για τον κόπο που έκαμες να τον ανέβεις».

Σύμφωνα με αυτόν, στον Μυστρά υπήρχε και το πανδοχείο «Το Αγγλικό Χάνι» που πρόσφερε στους ξένους πελάτες του ροστ μπηφ και πόρτο!

6. Vincenzo Coronelli, Μυστράς, 1708.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ – ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑ

Στα τέλη του 19ου αιώνα ο Μυστράς ήταν ένας ερειπιώνας.

Οι πρώτες αποτυπώσεις των μνημείων του χώρου έγιναν μόλις το 1829 από τη Γαλλική Επιστημονική Αποστολή του Μοριά. Εκτεταμένες εργασίες στερέωσης και συντήρησης ξεκινούν από τα τέλη του 19ου αιώνα, ενώ τα έτη 1933–1955 γίνονται εργασίες αποκατάστασης σε σημαντικά μνημεία από τον αρχαιολόγο και αρχιτέκτονα Αναστάσιο Ορλάνδο.

Με την ίδρυση το 1984 της *Επιτροπής Αναστήλωσης των Μνημείων του Μυστρά* και σε συνεργασία με την αρμόδια Εφορεία Αρχαιοτήτων οι εργασίες αναστήλωσης προχωρούν δυναμικά. Ιδιαίτερα σημαντική θεωρείται η αποκατάσταση του συγκροτήματος των παλατιών.

Οι πρώτες μελέτες για τον Μυστρά δημοσιεύονται στα τέλη του 19ου αιώνα. Ιδιαίτερα σημαντικό θεωρείται το έργο του Γάλλου ερευνητή Gabriel Millet (1867–1953).

ΚΡΑΤΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ

Το 1921 η πολιτεία, με βασιλικό διάταγμα, κηρύσσει τον Μυστρά «προέχον βυζαντινό μνημείο».

Το 1953 ο χώρος απαλλοτριώθηκε και οι τελευταίοι κάτοικοι μεταφέρθηκαν στα γειτονικά χωριά.

Το γυναικείο μοναστήρι της Παντάνασσας είναι σήμερα η μοναδική εν λειτουργία μονή στον αρχαιολογικό χώρο.

ΑΝΑΔΕΙΞΗ

Πρώτος ο Gabriel Millet ίδρυσε το 1895 μουσείο για τα αρχιτεκτονικά γλυπτά του Μυστρά. Το 1952 ξεκίνησε η επίσημη λειτουργία του Μουσείου στο μητροπολιτικό συγκρότημα του Αγίου Δημητρίου.

Το 2001 το μουσείο αναδιοργανώθηκε, με αφορμή τη συμμετοχή του Μυστρά στη μεγάλη σπονδυλωτή έκθεση «Ωρες Βυζαντίου», που οργάνωσε το Υπουργείο Πολιτισμού.

Ένα ξεχωριστό μνημείο...

«Κάστρο δρακοθεμελιωμένο και δρακόχτιστο»

Ο Μυστράς αποτέλεσε για δύο αιώνες σημαντικό διοικητικό, στρατιωτικό και αστικό κέντρο της Λακεδαιμονίας, με μεγάλη πνευματική και καλλιτεχνική άνθηση. Έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αναζωογόνηση του Βυζαντίου και στην καταπολέμηση των Φράγκων στην Πελοπόννησο. Εδώ οικοδομήθηκαν ισχυρά τείχη, μεγαλοπρεπή παλάτια, πλούσιες και ταπεινές κατοικίες, μοναστήρια και εκκλησίες, δημόσιο υδραγωγείο, κρήνες και κινστέρνες, όλα μοναδικά δείγματα μίας σπουδαίας βυζαντινής πόλης-κάστρου.

7. Πανοραμική όψη του Μυστρά με την Άνω και Κάτω Χώρα.

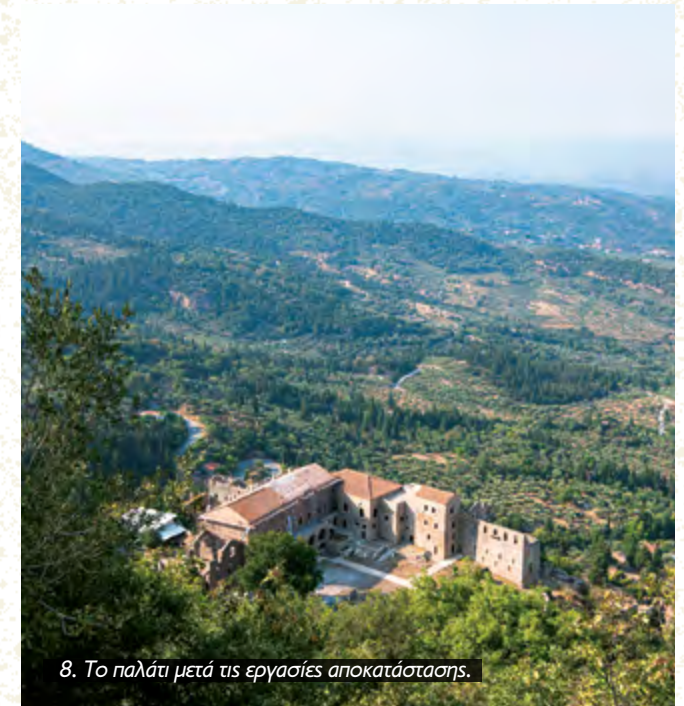
Η αίθουσα του θρόνου

Σε πλάτωμα στο μέσον περίπου του λόφου του Μυστρά υψώνεται το ανακτορικό συγκρότημα, η έδρα των δεσποτών. Πρόκειται για το σημαντικότερο κοσμικό κτήριο της καστροπολιτείας και το μοναδικό δείγμα βυζαντινού παλατιού στον ελλαδικό χώρο. Το σύμπλεγμα των κτηρίων αναδιαμορφώθηκε κατά καιρούς για να στεγάσει ποικίλες χρήσεις, όπως την αίθουσα του θρόνου, κοιτώνες, χώρους εστίασης και αποθήκες. Αντίστοιχα, η έδρα της εκκλησιαστικής διοίκησης, του μητροπολίτη Λακεδαιμονίας, βρίσκεται στην Κάτω Πόλη, στο κτηριακό συγκρότημα που αναπτύσσεται γύρω από τον επιβλητικό μητροπολιτικό ναό του Αγίου Δημητρίου.

«Πού ειν' η Σπάρτη;
Δεν την ξέρω. Ξέρω το Μυστρά.

Κι η Πόλη η κοσμοξάκουστη
τώρα τούρκισσα κι αυτή.
Όμως μέσ' από τους θανάτους αυτούς
κι από τις σκλαβιές ετούτες όλες,
ήσυχα απαλά κι αγάλια αγάλια,
ζωές άλλες κι άλλοι γλιτωμοί
σπέρνονται και γίνονται κι απλώνονται
από τις κορυφές ως τ' ακρογιάλια.

Κ. Παλαμά, Δωδεκάλογος του Γύφτου, 1907.

8. Το παλάτι μετά τις εργασίες αποκατάστασης.

...με διαχρονική ακτινοβολία ★1

«Σα μια αγιογραφία έλαμπε στο πρωϊνό φως, γεμάτη μαύρα κυπαρίσσια και ηλιοψημένες εκκλησίες κι αόρατες γαλάζες παρουσίες, ο Μυστράς. Μέσα από τα πλατάνια, τις μουριές και τις λυγαριές του Ευρώτα, τα μάτια στηλώνονται απάνω του και δε θέλουν πια να φύγουν. Ο ιερός αυτός λόφος, όπου γεννήθηκε η Νέα Ελλάδα, έχει όλες τις φανερές και μυστικές γοητείες που μπορούν να μαυλίσουν την πιο δύσκολη και ατίθαση ψυχή.»

Νίκος Καζαντζάκης, *Ταξιδεύοντας – Ο Μοριάς*, Αθήνα 1969 (α' έκδοση 1939), 276.

Ο Wilhelm von Kaulbach απεικονίζει τον Φάουστ με την Ελένη και τον γιο τους Ευφωρίωνα, σε επιστολικό δελτάριο του 19ου αι.

Ο Μυστράς αναπτύσσεται σε τρεις οικιστικές ζώνες. Κάθε ζώνη ορίζεται από έναν ισχυρό οχυρωματικό περίβολο με πολλούς πύργους. Στην κορυφή υψώνεται η ακρόπολη, το κάστρο που έχτισαν οι Φράγκοι. Ακολουθεί ο περίβολος της Άνω Πόλης (Άνω Χώρας) με το συγκρότημα του παλατιού και τις πλούσιες αρχοντικές κατοικίες. Ο τρίτος περίβολος χαμηλότερα προστατεύει την Κάτω Πόλη (Κάτω Χώρα), με τη μητρόπολη και πολλά σπίτια. Εκτός των τειχών, στους πρόποδες του λόφου απλώνεται η Έξω Χώρα, από την οποία διατηρούνται σήμερα ελάχιστα κτίσματα. Η κεντρική οδική αρτηρία, η Μέση Οδός, διέσχιζε την Άνω Πόλη, από την Πύλη της Μονεμβασίας μέχρι την Πύλη του Ναυπλίου, ενώ πυκνά και στενά λιθόστρωτα καλντερίμια εξασφάλιζαν την επικοινωνία.

9. Η μονή της Περιβλέπτου.

10. Η Πύλη της Μονεμβασίας.

«Πέρα εκεί μια τολμηρή φυλή... κάστρο απάτητο έχτισε...»¹⁹

Ο Μυστράς ενέπνευσε ακόμα και τον μεγάλο ρομαντικό Γερμανό ποιητή Γκαίτε, αν και ο ίδιος δεν τον επισκέφτηκε ποτέ! Στο δεύτερο μέρος του *Φάουστ*²⁰ συναντιέται στον Μυστρά ο ομώνυμος ήρωας με την ωραία Ελένη της Τροίας, οπότε η βυζαντινή καστροπολιτεία αποκτά συμβολική σημασία, ως ο τόπος όπου σμίγει η κλασική ομορφιά της αρχαιότητας με το ιπποτικό ρομαντικό πνεύμα της Δύσης.

Ένα ξεχωριστό μνημείο...

Οι «κατὰ τὸν Μυζηθρᾶν διακειμένες σεβασμίες μονές»

Στον πολεοδομικό ιστό του Μυστρά είναι ενταγμένα τέσσερα μοναστηριακά συγκροτήματα, τα οποία, μαζί με τη Μητρόπολη, αναδείχθηκαν σε σπουδαία πνευματικά και καλλιτεχνικά κέντρα του δεσποτάτου, χάρη και στην εύνοια που γνώρισαν από τους δεσπότες και τους αξιωματούχους του Μυστρά²¹. Σε αυτά εργάστηκαν σπουδαίοι τεχνίτες, γλύπτες, ζωγράφοι και αντιγραφείς χειρογράφων, ορισμένοι από την Κωνσταντινούπολη, το μεγάλο καλλιτεχνικό κέντρο της εποχής.

11. Οδηγήτρια (Αφεντικό): Η παλαιότερη εκκλησία «τύπου Μυστρά» (αρχές 14ου αι.).

12. Εσωτερικό του ναού της Οδηγήτριας (Αφεντικό).

Ένας νέος αρχιτεκτονικός τύπος

Στις εκκλησίες του Μυστρά συνδυάζονται τα στοιχεία της ελλαδικής και της κωνσταντινουπολίτικης αρχιτεκτονικής, συχνά με στοιχεία της δυτικής τέχνης. Εδώ επικρατεί ο λεγόμενος «μικτός τύπος» ή «τύπος Μυστρά»²², που συνδυάζει τους αρχιτεκτονικούς τύπους της βασιλικής στο ισόγειο και του σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού στον όροφο, ο οποίος στεγάζεται με πέντε τρούλους.

«Ζωγραφία σιωπῶσα ἐν τοίχῳ λαλεῖ
πλείονα καὶ ὠφελιμώτερα»

Ἅγιος Γρηγόριος,
Επίσκοπος Νύσσης, 4ος αι.

13. Ναός Αγίου Δημητρίου, Η ετοιμασία του θρόνου, 1273–1283.

Η ζωγραφική τέχνη του Μυστρά

Οι εξαιρετικής τέχνης τοιχογραφίες που «ξετυλίγονται» στο εσωτερικό των ναών «σαν τις σελίδες ενός πολύτιμου βιβλίου» άσκησαν μεγάλη επίδραση στην εξέλιξη της βυζαντινής ζωγραφικής. Στην τέχνη του Μυστρά συχνά εντοπίζονται επιδράσεις της αρχαίας τέχνης.

...με διαχρονική ακτινοβολία ★ 2

Ἐσμέν γὰρ οὖν ὧν ἡγεῖσθε τε καὶ βασιλεύετε
Ἕλληνες τὸ γένος, ὥς ἢ τε φωνὴ
καὶ ἡ πατριος παιδεία μαρτυρεῖ²³

Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων απευθυνόμενος
προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄

Κέντρο φιλοσοφίας, γραμμάτων και τεχνών

Στον Μυστρά άνθησαν οι τέχνες και τα γράμματα κατά τον 14ο και τον 15ο αιώνα. Η παρουσία μελών της βυζαντινής αυτοκρατορικής οικογένειας, φωτισμένων εκπροσώπων της κοσμικής και εκκλησιαστικής εξουσίας, καλλιτεχνών, λογίων και επιστημόνων, μετατρέπει τον Μυστρά σε κοιτίδα της τελευταίας πολιτισμικής αναγέννησης του Βυζαντίου, της λεγόμενης *παλαιολόγειας αναγέννησης*. Η αυλή των δεσποτών του Μυστρά, που προσκαλεί και διατηρεί έναν κύκλο λογίων, συγκρίνεται με τις ηγεμονικές αυλές της Ιταλίας της ίδιας περιόδου, όπως των Μεδίκων της Φλωρεντίας. Η πνευματική κίνηση στον Μυστρά θα κορυφωθεί με την εγκατάσταση του μεγάλου φιλοσόφου Γεώργιου Γεμιστού Πλήθωνα και την ίδρυση της σχολής του στις αρχές του 15ου αιώνα.

14. Χειρόγραφος κώδικας, Μουσείο Μυστρά.

Ο γνωστός κωδικογράφος Μανουήλ Τζουκανδύλης από την Κωνσταντινούπολη ζει στον Μυστρά τα έτη 1362–1372 και αντιγράφει συγγράμματα του Ιωάννη Καντακουζηνού αλλά και των αρχαίων συγγραφέων.

Η δωρεά της πλούσιας
βιβλιοθήκης
του καρδινάλιου
Βησσαρίωνα
από τον ίδιο
στη Δημοκρατία
της Βενετίας
αποτελέσε τον πυρήνα
της περίφημης
Μαρκιανής Βιβλιοθήκης.

15. Μονή Παντάνασσας: γοθικά τόξα, ανθήμια, γιρλάντες κ.ά. στοιχεία φανερώνουν την επιρροή της δυτικής τέχνης στον Μυστρά.

«Ἐγράφη ἐν τῷ Μυζιθρᾷ»

Στο Μυστρά αναπτύχθηκε και η αντιγραφὴ χειρογράφων (κωδικογραφία). Χειρόγραφα από τον Μυστρά σώζονται σήμερα και σε ιστορικές βιβλιοθήκες της Δύσης.

Πολλοί από τους μαθητές του Πλήθωνα μεταφέρουν στη Δύση ελληνικά χειρόγραφα ή τα μεταφράζουν στα λατινικά και φέρνουν σε επαφή την ελληνική με τη δυτική σκέψη, συμβάλλοντας έτσι αποφασιστικά στην εμφάνιση και ανάπτυξη του κινήματος της Αναγέννησης και του Ανθρωπισμού²⁴.

Μυστράς και Ιταλική Αναγέννηση

Ένα ξεχωριστό μνημείο...

Η «ελληνική Πομπηία»

Σκαρφαλώνοντας κανείς σήμερα την απότομη βουνοπλαγιά του Μυστρά, περιδιαβαίνοντας ανάμεσα στα λιθόκτιστα σοκάκια, περνώντας μέσα από επιβλητικές πύλες και ταπεινά διαβατικά, μπορεί να αναλογιστεί το μεγαλείο και την ομορφιά της άλλοτε πυκνοκατοικημένης καστροπολιτείας.

16. Αγνήωρ Αστεριάδης, Ο λόφος του Μυστρά, 1927.

Το παλάτι των δεσποτών, τα πλούσια αρχοντικά, οι επιβλητικοί ναοί, τα μεγάλα μοναστήρια και μία σειρά από άλλα κτήρια, αρκετά από αυτά αναστηλωμένα σήμερα, στέκουν ανέπαφα ανάμεσα στα ερειπωμένα χαλάσματα, μαρτυρώντας ότι ο Μυστράς «εξακολουθεί να ζει, μέσα στην αέναη ροή, μια ζωή πάντα την ίδια...»²⁵. «Γιατί ναι μεν είναι ρημασμένη (πολιτεία), μα στέκεται μ'ούλα της τα σπίτια, οι δρόμοι, οι καμάρες, τα μνημόρια, τα τειχιά, όπως ήταν ζωντανά. Και κάθε έθνος που πέρασε, άφησε τα δικά του χνάρια, και για τούτο είναι μπερδεμένα συναμεταξύ τους βυζαντινά, φράγκικα και τουρκικά»²⁶.

«Είπαν το Μυστρά ελληνική Πομπηία.
Τι ανοησίες!
Στην Πομπηία όλα είναι θάνατος:
σταχτύς, λάβα, ανελέητος.
Στο Μυστρά είναι διάρκεια.
Δόνηση της αιωνιότητας
που την αισθάνεσαι να λουφάζει,
ζωή που ναρκώθηκε.
Την κοιμίζουν τα κύματα,
ο ήλιος, την κοιμίζει
κατεβαίνοντας από ψηλά
η γαλάζια ομορφιά
του Ταύγετου»

Ηλίας Βενέζης, «Μυστράς»,
Άνεμοι, Αθήνα 1958 (β' αναθεωρ. εκδ.).

17. Νίκος Χατζηκυριάκος-Γκίκας, Μυστράς, 1973.

...Με διαχρονική ακτινοβολία ★3

Η περιπλάνησή μας στο λόφο μας έφερε στο Δεσποτικό... Άλλοτε το παλάτι αυτό θα 'ταν λαμπρότατο. Σήμερα όμως είναι ένα τέτοιο ρημάδι, που δεν μπορούμε ούτε καν να φανταστούμε πώς ήταν όταν το κατοικούσαν οι περήφανοι Κατακουζηνοί και Παλαιολόγοι, που είχαν μεταφέρει στο Μυστρά τις πολυτέλειες και την εθιμοτυπία της βυζαντινής αυλής, τις δέσποινές τους με τις βαρύτιμες μεταξωτές εσθήτες και τα πλούσια φανταχτερά κοσμήματα, τους αυλικούς τους και τους σωματοφύλακές τους.

Κώστας Ουράνης, «Μυστράς», Ταξίδια-Ελλάδα, Αθήνα 1949.

Η καστροπολιτεία του Μυστρά εμπνέει διαχρονικά Έλληνες και ξένους δημιουργούς.

18. Κων. Παρθένης, Μυστράς, 1917-1920.

19. Λυκούργος Κογεβίνας, Τοπίο (Μυστράς), 1922-1927.

Γύρισμα της «Νεκρής Πολιτείας» (1951)

σε σενάριο και σκηνοθεσία Φρίξου Ηλιάδη,

με μουσική Μάνου Χατζηδάκι

και με πρωταγωνίστρια την Ειρήνη Παππά.

Η ταινία προβλήθηκε στο Φεστιβάλ των Καννών.

Το αιωνόβιο πανηγύρι του Μυστρά

20. Στιγμιότυπο από το πανηγύρι, 1967.

Στις 29 Αυγούστου, γιορτή του αγίου Ιωάννη Προδρόμου, διοργανώνεται κάθε χρόνο ένα μεγάλο πανηγύρι, οι ρίζες του οποίου ανάγονται πιθανόν στον 14ο αιώνα. Τον 18ο αιώνα αποτελούσε τη μεγαλύτερη εμποροπανήγυρη της Πελοποννήσου, καθώς διαρκούσε μία εβδομάδα και συγκέντρωνε το κύριο εμπόριο μεταξιού και τσόχινων υφασμάτων. Η εμποροπανήγυρη αναβίωσε τη δεκαετία του 1950 περιλαμβάνοντας και ποικίλα θεάματα, όπως λούνα-πάρκ, φακίρηδες, ακροβάτες κ.ά.

Μνημειώδεις διάλογοι

ΕΛΛΑΔΑ

Τίρυνθα

Η μυκηναϊκή ακρόπολη του 13ου αι. π.Χ. χωρίζεται σε δύο τειχισμένα τμήματα, την Άνω Ακρόπολη με το μέγαρο του άνακτα, και την Κάτω Ακρόπολη, με τις κατοικίες και τα εργαστήρια.

ΕΛΛΑΔΑ

Κάστρο Γερακίου

Ο «μικρός Μυστράς», όπως έχει χαρακτηριστεί, ιδρύθηκε από τους Φράγκους στον Πάρνωνα. Περιλαμβάνει ένα ισχυρό κάστρο και έναν οικισμό έξω από αυτό.

ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
& ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ!

ΙΤΑΛΙΑ

Φλωρεντία

Η πόλη των Μεδίκων υπήρξε σπουδαίο πνευματικό και καλλιτεχνικό κέντρο κατά τον 15ο και 16ο αιώνα, ενώ θεωρείται το λίκνο του κινήματος της ιταλικής Αναγέννησης.

ΑΙΘΙΟΠΙΑ

Fasil Ghebbi

Η πόλη-κάστρο του 16ου και 17ου αιώνα στην περιοχή Gondar ήταν η έδρα του Αιθίοπα αυτοκράτορα. Το οχυρωμένο συγκρότημα περιλαμβάνει παλάτια, μοναστήρια, εκκλησίες και κτήρια με ινδοαραβικές και δυτικές επιρροές.

Ένα μήνυμα του σήμερα...

«καλή τε καί ἀγαθή...»

Στα βυζαντινά χρόνια η θέση της γυναίκας περιορίζεται στο πλαίσιο της οικογένειας: προορισμός της είναι ο γάμος και η μητρότητα. Με την άνοδο ωστόσο της αριστοκρατίας από τον 11ο αι. και εξής, οι γυναίκες αποκτούν συχνά υψηλή μόρφωση και αναπτύσσουν σημαντική οικονομική και πολιτική δραστηριότητα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα στον Μυστρά αποτελούν οι τρεις δυτικής καταγωγής πριγκίπισσες Ισαβέλλα ντε Λουζινιάν, Βαρθολομαία Acciaiuoli²⁷ και Κλεόπα Μαλατέστα, οι οποίες με τη δυναμική τους προσωπικότητα και τη μεγάλη τους περιουσία άσκησαν σημαντική επιρροή στη διαμόρφωση της πολιτικής του δεσποτάτου.

Σε κτητορικά ή επιτύμβια πορträίτα των ναών του Μυστρά απεικονίζονται γυναίκες της άρχουσας τάξης μαζί με τους συζύγους τους ή άλλα μέλη των οικογενειών τους. Πολύτιμα υφάσματα και κοσμήματα, που έχουν έρθει στο φως από ανασκαφές στον Μυστρά, φανερώνουν την κομψότητά τους και αποτελούν ταυτόχρονα ένδειξη και επίδειξη πλούτου και πολυτέλειας.

21. Ναός της Αγίας Σοφίας, Η Γέννηση της Θεοτόκου, μετά το 1366.
Η τοιχογραφία συνδέεται με τάμα ευγονίας της άτεκνης πριγκίπισσας Ισαβέλλας.

...για ένα καλύτερο αύριο!

Στόχοι 2030 >

5 ΙΣΟΤΗΤΑ
ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ

Ισότητα των φύλων: Επίτευξη ισότητας των φύλων και ενδυνάμωση όλων των γυναικών και των κοριτσιών

σημειώσεις

1. Κατά μία άποψη, έτσι λεγόταν η τοποθεσία πριν χτιστεί το κάστρο, ίσως εξαιτίας του ιδιοκτήτη κάποιας έκτασης εκεί, ο οποίος είτε λεγόταν Μυζηθράς, είτε εργαζόταν ως τυροκόμος–τυρέμπορος. Σύμφωνα με άλλη ερμηνεία έλαβε την ονομασία του, γιατί το σχήμα του λόφου θυμίζει το γνωστό τυρί.

2. *Χρονικόν του Μορέως*, στ. 1. Το έμμετρο χρονικό ανώνυμου χρονικογράφου του 14ου αι. περιγράφει την κατάκτηση της Πελοποννήσου από τους Φράγκους. Θεωρείται η σημαντικότερη πηγή για τη φεουδαρχική οργάνωση και την ιστορία του πριγκιπάτου της Αχαΐας στην Πελοπόννησο.

3. Σύμφωνα με τον περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπί. Αν και είναι υπερβολικός, ο αριθμός δείχνει πόσο σημαντικό ήταν το πανηγύρι για την Πελοπόννησο.

4. Η ιστορία μας εμπνέεται από τα πλούσια συμπόσια των αρχόντων της εποχής των Παλαιολόγων, που αποτελούσαν ευκαιρία εντυπωσιασμού και επίδειξης, καθώς περιλάμβαναν ποικιλία κρεατικών και εξωτικών εδεσμάτων παρουσιασμένων με εντυπωσιακό τρόπο. Στοιχεία αντλούμε από βυζαντινές παραστάσεις κοσμικών ή θρησκευτικών συμποσίων.

5. Η ονομασία του Ναυπλίου τους βυζαντινούς χρόνους. Το Ναύπλιο από το 1388 ή 1389 περιέχεται στους Βενετούς και αναδεικνύεται σε σημαντικό εμπορικό κέντρο, όπου διακινούνται ποικίλα προϊόντα, μεταξύ των οποίων και μπαχαρικά που εισήγαγαν οι Βενετοί από την Αίγυπτο.

6. Στο νοτιότερο τμήμα της Κάτω Πόλης διατηρείται η εντυπωσιακών διαστάσεων κατοικία που συνδέεται με την αρχοντική οικογένεια των Φραγγόπουλων (β' μισό 14ου αι.–α' μισό 15ου αι.). Είναι κτισμένη σε τρεις στάθμες, στην τρίτη εκ των οποίων βρίσκεται ο *τρίκλιος*, δηλαδή ο κύριος χώρος διαμονής των ενοίκων, με μεγάλο *ηλιακό*, δηλαδή εξώστη.

7. Ιδρύθηκε από τον δεσπότη Μανουήλ Καντακουζηνό και τη σύζυγό του Ισαβέλλα ντε Λουζινιάν, γνωστή και ως Ζαμπέα. Οι τοιχογραφίες εδώ ανήκουν στα καλύτερα παραδείγματα κωνσταντινουπολίτικης τέχνης του β' μισού του 14ου αιώνα.

8. Ανακαίνιστής της μονής ήταν ο Ιωάννης Φραγγόπουλος, πρωτοστράτωρ (στρατιωτικός αξιωματούχος) και καθολικός μεσάζων (υψηλό αξίωμα), σύμφωνα με γραπτή επιγραφή στο κέντρο του τρούλου του δυτικού υπερώου και τα τέσσερα ανάγλυφα μονογράμματα στο επίθημα του κιονόκρανου του νοτιοδυτικού κίονα, καθώς και τα έξι μονογράμματα στο ανώτερο τμήμα της δυτικής όψης του ναού. Το καθολικό της μονής, αφιερωμένο στην Θεοτόκο, είναι κτισμένο κατά τον μικτό τύπο και εντυπωσιάζει με τις αναλογίες του και τα ιδιαίτερα μορφολογικά και κατασκευαστικά χαρακτηριστικά του. Οι εξαιρετικές τοιχογραφίες ξεχωρίζουν για τους τολμηρούς χρωματικούς συνδυασμούς τους.

9. Για την πολεοδομική οργάνωση του Μυστρά βλ. σελ. 19.

10. Κύριος δρόμος του οικισμού ήταν η λεγόμενη «Δεσποτική» ή «Μέση Οδός», που ξεκινούσε από την Πύλη Μονεμβασίας, οδηγούσε στην κεντρική πλατεία της Άνω Πόλης και κατέληγε στην Πύλη του Ναυπλίου. Η κυκλοφορία στην υπόλοιπη πόλη πραγματοποιούνταν μέσα από στενά και ανηφορικά καλντερίμια (μικρούς λιθόστρωτους δρόμους). Οι απότομες κλίσεις και οι στενοί λιθόστρωτοι δρόμοι δυσκόλευαν την κίνηση των κατοίκων, ιδίως κατά την μεταφορά μεγάλων φορτίων. Η διέλευση των κατοίκων μέσα από τις ιδιωτικές κατοικίες ή άλλους χώρους εξασφαλιζόταν με τα *διαβατικά*, θολοσκέπαστες

στοές στο ισόγειο των οικιών. Την κίνηση διευκολύνουν και οι *φαλτσγωνίες*, αποτμημένες γωνίες στα κατώτερα τμήματα των σπιτιών, που διαπλάτνουν κατά τόπους τον δρόμο.

11. Ο κεντρικός ναός στο συγκρότημα της Μητρόπολης είναι αφιερωμένος στον άγιο Δημήτριο, που ήταν προστάτης άγιος του αυτοκράτορα Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου. Ιδρύθηκε αρχικά στον τύπο της τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής (1262–1272) και μετατράπηκε το α' μισό του 15ου αι. σε ναό του λεγόμενου «μικτού τυπου». Ορισμένοι ερευνητές θεωρούν ότι η μετατροπή έγινε για να πραγματοποιηθεί εκεί η στέψη του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ' Παλαιολόγου (1449), σύμφωνα με το αυτοκρατορικό εθιμοτυπικό της Κωνσταντινούπολης.

12. Το παλάτι συνίσταται από ένα σύμπλεγμα κτηρίων που χτίστηκαν σε διάφορες φάσεις από τον 13ο αι. έως τον 15ο αι. Αποτελεί το κέντρο του οικισμού και την έδρα του δεσπότη. Στην ευρύτερη συνοικία του κατοικούσαν οι πολιτικοί και στρατιωτικοί αξιωματούχοι, λόγιοι και ευγενείς.

13. Η μονή Αγίας Σοφίας είναι οχυρωμένη και έχει υπόγεια δεξαμενή νερού (κιστέρνα). Ιδρύθηκε επίσης από τον πρώτο δεσπότη του Μυστρά, Μανουήλ Καντακουζηνό, και μετατράπηκε σε καθολικό μικρής ανδρικής μονής, γνωστής ως Ζωοδότης Χριστός το 1365. Η ανοικοδόμηση του ναού με το ΒΑ παρεκκλήσιο χρονολογείται μεταξύ 1348–1354. Το καθολικό έχει γλυπτό διάκοσμο και τοιχογραφίες του β' μισού του 14ου αιώνα.

14. Στην κορυφή του λόφου το ισχυρό κάστρο προστατεύει το υψηλότερο πλάτωμα και έχει δύο περιβόλους, έναν εσωτερικό και έναν εξωτερικό. Στο ΒΔ μέρος του πλάτωματος είναι κτισμένη η κατοικία του διοικητή του κάστρου.

15. Η Ισαβέλλα ντε Λουζινιάν ήταν κόρη του Φράγκου ηγεμόνα της Κύπρου Guy de Lusignan και της βυζαντινής αρχόντισσας Θεοδώρας Συργιάννας. Γεννήθηκε και μεγάλωσε στη Θεσσαλονίκη και είχε συγγένεια με την ομώνυμη βασιλική οικογένεια της Κύπρου. Σε πηγές της εποχής απαντά και με τα ονόματα Μαρία ή Μαργαρίτα. Μετά το θάνατο του συζύγου της εγκατέλειψε τον Μυστρά για να διεκδικήσει τις κτήσεις της στην Κύπρο.

16. Η πρακτική της αναγραφής επίσημων εγγράφων στους τοίχους ή κίονες ναών είναι συνήθης κατά τους παλαιολόγειους χρόνους. Στον Μυστρά, εκτός από τον ναό του Αγίου Δημητρίου, στους τοίχους του νοτιοδυτικού παρεκκλησίου του ναού της Οδηγήτριας (Αφεντικού) αναγράφονται οι τέσσερις χρυσόβουλλοι λόγοι των αυτοκρατόρων Ανδρόνικου Β' και Μιχαήλ Θ' με τους οποίους παραχωρούνται προνόμια προς τη μονή Βροντοχίου.

17. Την προσωνυμία Πλήθων έδωσε ο ίδιος στον εαυτό του, για να θυμίζει τον αρχαίο φιλόσοφο Πλάτωνα, τον οποίο θεωρούσε άμεσο πνευματικό του διδάσκαλο. Βλ. και σελ. 21 και σημ. 23.

18. Η Σύνοδος της Φερράρας–Φλωρεντίας (1438–1439) αποτελεί μία ακόμη διπλωματική κίνηση του αυτοκράτορα Ιωάννη Η' Παλαιολόγου, να επιτύχει τη βοήθεια της Δύσης ενάντια στην οθωμανική απειλή, μέσα από την ένωση των δύο Εκκλησιών. Αν και επήλθε μία συμφωνία ανάμεσα στις δύο πλευρές, τελικά δεν απέδωσε πολιτικά οφέλη στους Βυζαντινούς, επιτείνοντας τον διχασμό στο εσωτερικό της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Μέσα από τις κινήσεις που γίνονται για την ένωση των δύο εκκλησιών και τις επισκέψεις των βυζαντινών

αυτοκρατόρων στη δυτική Ευρώπη εντείνεται το ενδιαφέρον των λογίων της Δύσης για τη μελέτη των Ελλήνων κλασικών, οι οποίοι διδάσκονται στα ιταλικά πανεπιστήμια. Αναζητούν ή αντιγράφουν ελληνικά χειρόγραφα, τα μεταφράζουν στα λατινικά και επιδίδονται στη μελέτη τους. Παράλληλα εντείνεται η διαμάχη μεταξύ των οπαδών του αριστοτελικού σχολαστικισμού και των οπαδών της ελεύθερης σκέψης του Πλατωνισμού. Στο πλαίσιο της συνόδου της Φερράρας–Φλωρεντίας τα μαθήματα του Πλήθωνα για τον Πλατωνισμό θέτουν τις βάσεις για την επικράτησή του εις βάρος του Αριστοτελισμού. Η συρροή βυζαντινών λογίων στη Δύση είναι ιδιαίτερα έντονη κατά τον 15ο αι. και συμβαδίζει με την εμφάνιση και ανάπτυξη του κινήματος της Αναγέννησης.

19. Γιόχαν Βόλφγκανγκ φον Γκαίτε, *Ελένη, κλασικορομαντική φαντασμαγορία* (μτφρ. Θρασύβουλος Σταύρου), Αθήνα 1979. Τίτλος πρωτοτύπου: Johann Wolfgang von Goethe, *Helena: klassisch–romantische Phantasmagorie* (1827).

20. Ο *Φάουστ*, το σημαντικό θεατρικό έργο του Γερμανού συγγραφέα Γιόχαν Βόλφγκανγκ φον Γκαίτε (1832), προπαντός το δεύτερο μέρος, διαδραματίζεται σε μεγάλο βαθμό στην Ελλάδα. Ο Φάουστ αναζητώντας το «ωραίο» πηγαίνει πρώτα στη Θεσσαλία και στη συνέχεια στην Πελοπόννησο. Εκεί ιδρύει το βασίλειό του στην Αρκαδία, παντρεύεται την ωραία Ελένη και κάνουν έναν γιο, τον Ευφορίωνα. Με αυτόν τον δεσμό εκπληρώνεται ο πόθος του μορφωμένου Γερμανού να ταυτιστεί με το «αληθινό, όμορφο, καλό», το κλασικό ιδεώδες.

21. Πρόκειται για τις μονές Βροντοχίου, Αγίας Σοφίας (Ζωοδότη Χριστού), Περιβλέπτου και Παντάνασσας. Από αυτές μόνο η τελευταία λειτουργεί ακόμη και σήμερα.

22. Ο «τύπος του Μυστρά» εμφανίζεται για πρώτη φορά στο ναό της Παναγίας Οδηγήτριας ή Αφεντικού (αρχές 14ου αι.). Έχει υποστηριχθεί, ότι ο όροφος (τα *υπερώα*) στους ναούς του *μικτού τύπου* προοριζόταν για τα μέλη της άρχουσας τάξης του Μυστρά.

23. Η φράση του Πλήθωνα σε μετάφραση στα νέα ελληνικά: «Λοιπόν είμαστε βέβαιο Έλληνες στην καταγωγή εμείς, τους οποίους κυβερνάτε και είσθε βασιλείς, όπως μαρτυρεί η γλώσσα και η πατροπαράδοτη Παιδεία». Ο σπουδαίος λόγιος βρήκε στο Μυστρά το κατάλληλο περιβάλλον για να ιδρύσει φιλοσοφική σχολή και να εκφράσει τις ιδέες του, που βασίζονταν σε εκείνες του Πλάτωνα. Η συμβολή του στην ανάδειξη της αρχαίας ελληνικής σκέψης και της ελληνικότητας της βυζαντινής αυτοκρατορίας θεωρείται τόσο σημαντική, ώστε χαρακτηρίστηκε ο «τελευταίος των Βυζαντινών και πρώτος των Νεοελλήνων».

24. Πολλοί μαθητές του Πλήθωνα, όπως ο Βησσαρίωνας, ο Μανουήλ Χρυσολωράς, ο Χαριτώνυμος Ερμώνυμος, ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, κ.ά μετά την οθωμανική κατάκτηση του Μυστρά το 1460, καταφεύγουν στη Δύση, κυρίως στην Ιταλία, όπου δίνουν νέα ώθηση στην καλλιέργεια και μελέτη των ελληνικών γραμμάτων.

25. Κώστας Ουράνης, «Η παραμυθένια ατμόσφαιρα του Μυστρά», *Ταξίδια–Ελλάδα*, Αθήνα 1949, 115–120

26. Φώτης Κόντογλου, *Ο Μυστράς, Ταξίδια*, Αθήνα 1992, 105–119.

27. Η Βαρθολομαία Acciaiuoli θεωρούνταν η ομορφότερη όλων. Παντρεύτηκε τον Θεόδωρο Α' Παλαιολόγο. Για την Ισαβέλλα και την Κλεόπα βλ. και σελ. 15.

βιβλιογραφία

Αρβανιτόπουλος Στ.Ι., *Η πόλη του Μυστρά (1262–1460): Η πολεοδομική οργάνωση και η λειτουργία ενός υστεροβυζαντινού αστικού συγκροτήματος*, 2 τόμ., Αθήνα 2022.

Ασπρά–Βαρδαβάκη Μ.–Εμμανουήλ Μ., *Η μονή της Παντάνασσας στον Μυστρά: Οι τοιχογραφίες του 15ου αιώνα*, Αθήνα 2005.

Αχειμάστου-Ποταμιάνου Μ., *Μυστράς: Ιστορικός και αρχαιολογικός οδηγός*, Αθήνα 2003.

Δρανδάκης Ν.Β., *Μάνη και Λακωνία* (επιμ. Χ. Κωνσταντινίδη), τόμ. 3, *Λακωνία – Μελέται*, τόμ. 4, *Λακωνία – Ανασκαφή και έρευνα*, Αθήνα 2009.

Ετζεογλου Ρ., «“Εγράφη εν τῷ Μυζιθρᾷ”: Βιβλιογραφικές δραστηριότητες στον Μυστρά κατά τον 13ο και τον 14ο αιώνα», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 26 (2011), 181–192.

Ετζεογλου Ρ., *Ο ναός της Οδηγητρίας του Βροντοχίου στον Μυστρά: Οι τοιχογραφίες του νάρθηκα και η λειτουργική χρήση του χώρου*, Αθήνα 2013.

Καλαμαρά Π.–Μέξια Α. (επιμ.), *Ωρες Βυζαντίου, Έργα και ημέρες στο Βυζάντιο: Η πολιτεία του Μυστρά, Μυστράς Αύγουστος 2001–Ιανουάριος 2002* (κατ. έκδ.), Αθήνα 2001.

Λούβη-Κίζη Α., *Η φραγκική πρόκληση στον βυζαντινό Μυστρά: Περίβλεπτος και Παντάνασσα*, 2 τόμ., Αθήνα 2019.

Μαρίνου Γ., Άγιος Δημήτριος: *Η μητρόπολη του Μυστρά*, Αθήνα 2002.

Ντέλλας Γ., «Στοιχεία πολεοδομικής οργάνωσης του βυζαντινού Μυστρά», στο Ε. Κώτσου (γεν. εποπ.), Α.Γ. Βοσκάκη–Ευ. Μέρμηγκα (επιμ.), *Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο προς τιμήν του ομότιμου καθηγητή Γεωργίου Βελένη, Θεσσαλονίκη 2017: Πρακτικά/International Symposium in Honour of Emeritus Professor George Velenis, Thessaloniki 2017: Proceedings*, Αθήνα 2021, 967–990.

Ξανθάκη-Καραμάνου Γ. (επιμ.), *Το Βυζάντιο κατά τους παλαιολόγειους χρόνους: Σχέσεις Ανατολής και Δύσεως και αφετηρία του Νέου Ελληνισμού, Πρακτικά Συνεδρίων, Μυστράς 2015 και 2016/Byzantium in the Palaeologan Era: Relations between the East and the West and the Origin of Modern Hellenism, Conference Proceedings, Mystras 2015 and 2016*, Αθήνα 2017.

Ορλάνδος Α.Κ., «Τα παλάτια και τα σπίτια του Μυστρά», *Άρχεϊον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος* 3 (1937), 3–114 (και σε ηλεκτρ. έκδ., Αθήνα 2000).

Σίνος Στ. (επιμ.), *Τα μνημεία του Μυστρά: Το έργο της Επιτροπής Αναστήλωσης Μνημείων Μυστρά/The Monuments of Mystras: The Work of the Committee for the Restoration of the Monuments of Mystras*, Αθήνα 2009.

Σμαρνάκης Γ., *Βυζαντινή Αναγέννηση και Ουτοπία: Ο Πλήθων και το δεσποτάτο του Μυστρά*, Αθήνα 2017.

Τάντσες Α., «Μια Θεσσαλονικιά πριγκίπισσα στην αυλή του Μυστρά: Η Ισαβέλλα των Λουζινιάν από τη Θεσσαλονίκη στον Μυστρά», *Θέματα Αρχαιολογίας* 3:1 (2019), 52–71.

Χατζιδάκης Μ., *Μυστράς: Η μεσαιωνική πολιτεία και το κάστρο: Πλήρης οδηγός των παλατιών, των εκκλησιών και του κάστρου*, Αθήνα 1987 (1η έκδ.).

Dufrenne S., *Les programmes iconographiques des églises byzantines de Mistra*, Παρίσι 1970.

Kalopissi-Verti S., “Mistra: A Fortified Late Byzantine Settlement”, στο J. Albani–E. Chalkia (επιμ.), *Heaven and Earth: Cities and Countryside in Byzantine Greece*, Αθήνα 2013, 224–239.

Louvi-Kizi A., *La rencontre pacifique de deux mondes chrétiens: Les monastères de la Péribleptos et de la Pantanassa à Mistra*, Αθήνα 2022.

Millet G., *Monuments byzantins de Mistra: Matériaux pour l'étude de l'architecture et de la peinture en Grèce aux XIVe et XVe siècles*, 3 τόμ., Παρίσι 1910.

Papamastorakis T., “Myzithras of the Byzantines/Mistra to Byzantinists”, στο Τ. Κίουσοπούλου (επιμ.), *Οι βυζαντινές πόλεις (8ος–15ος αιώνας): Προοπτικές της έρευνας και νέες ερμηνευτικές προσεγγίσεις*, Ρέθυμνο 2012, 277–296.

Runciman St., *Mistra: Byzantine Capital of the Peloponnese*, Λονδίνο 1980 [σε ελλ. έκδ., μτφρ. Π. Κορρέ–Τζ. Καπατσώρη, Αθήνα 1986 (1η έκδ.), 2017 (2η έκδ. διορθωμένη)].

Sinos St., *The Late Byzantine Palace of Mistras and its Restoration*, Αθήνα 2021.

Πηγές στο διαδίκτυο

<https://archaeologicalmuseums.gr>

http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=2397

<https://whc.unesco.org/en/list/511/>

Αρχαιολογία και Τέχνες, Αρχαιολογικοί χώροι, Μυστράς (Α. Λούβη-Κίζη): https://www.archaiologia.gr/blog/archaeological_site/μυστράς/

Εθνικό Οπτικοακουστικό Αρχείο, Μυστράς: Η τελευταία βυζαντινή πολιτεία (ταινία ντοκιμαντέρ): http://www.avarchive.gr/portal/digitalview.jsp?get_ac_id=4030&thid=18339

Ευρωπαϊκό Κέντρο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων, Εξερευνώντας τον κόσμο του Βυζαντίου/Exploring the Byzantine world: <http://exploringbyzantium.gr/EKBMIM/Page?name=diadromi&lang=gr&id=5#>

Υπουργείο Πολιτισμού, Η καστροπολιτεία του Μυστρά:

<https://www.culture.gov.gr/mystras-edu/index.html>

Ο Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων και η ιταλική Αναγέννηση, Αρχείο ντοκιμαντέρ EPT: <https://archive.ert.gr/7032/>

προέλευση εικόνων

Εξώφυλλο: ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

1. ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

2. https://el.m.wikipedia.org/wiki/Αρχείο:Mystras_near_Sparta_c1850.jpg Επιχρωματισμένο <https://www.umanismo.com/collections/framed-art-1/products/mistra-near-sparta-greece>

3. ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

4. ΥΠΠΟ/ΕΦΑ Λακωνίας

5. [https://en.wikipedia.org/wiki/Bernard_Randolph_\(merchant\)#/media/File:Misithra_olim_Lacedimon.png](https://en.wikipedia.org/wiki/Bernard_Randolph_(merchant)#/media/File:Misithra_olim_Lacedimon.png)

6. <https://creazilla.com/nodes/7025693-mistra-coronelli-vincenzo-maria-1708-illustration>

7. ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

8. ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

9. ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

10. ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

11. ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

12. ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

13. ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

14. ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

15. ΥΠΠΟ/ΕΦΑ Λακωνίας

16. Εθνική Πινακοθήκη. <https://www.nationalgallery.gr/artwork/o-lofos-tou-mystra/>

17. Ιδιωτική Συλλογή. <https://paletaart.wordpress.com/2012/06/06/χατζηκυριάκος-γκίκας-νίκος-νίκος-hadjikyriakos-ghikas-1906-1994/>

18. Εθνική Πινακοθήκη. <https://www.nationalgallery.gr/artwork/topio-mystras/>

19. Πινακοθήκη Δήμου Κεντρικής Κερκύρας & Διαποντίων Νήσων. <https://artcorfu.gr/work/μυστράς/>

20. Ευαγ. Μητράκος, Το πανηγύρι του Μυστρά, άρθρο 29-08-2022. <https://www.spartorama.gr/articles/59665-to-paniguri-tou-mustra-apo-ton-baggeli-mitrako/>

21. ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

ΜΝΗΜΕΙΩΔΕΙΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ

στα ελληνικά μνημεία unesco

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού

Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς

■ Διεύθυνση Αρχαιολογικών Μουσείων,
■ Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων
■ Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ISBN 978-960-386-607-7